

צדקה וצדק חברתי – דרכי נתינה מדריך למורה (3 שיעורים)

- משמעות הנתינה, איך נותנים צדקה? מה נותנים בצדקה? כסף, מזון, כלים או גם זמן ועצה טובה. סבר פנים יפות באהבה וברצון ולא מכח כפייה. לתת מבלי לבייש ומבלי להתגאות.
- שמונה מעלות לצדקה של הרמב"ם לצד גישה המתנגדת להתרחבות נושא העמותות והצדקה. שים לב למוטיב שבתמונה - דגים או חכה. מהיה הנתינה החשובה, דרגות בנתינה מי נהנה ומקבל יותר, הנותן או המקבל?
- תרומות למוסדות, לבתי ספר, לעמותות, לרעיון. להיות חלק מהתרומה ולהכנס לשותפות. לא ברור מה כתוב פה. מה הנושא בעצם?
- אקטואליה: תרומה כיתתית. האם אני נותן צדקה. מחוייבות אישית הכרות עם המושג גמח"ם. לא בטוח שזה נושא בשיעור

מבוא

בגיליון של קו העוני שאלנו מהו עוני? והבאנו שתי תפיסות שונות לגבי האופן בו מגדירים עוני. אנו מקווים שהלימוד חידד את ההבנה של התלמידים והדגיש את היתרונות ואת החסרונות של כל אחד מאופני ההגדרה של תופעת העוני. כמו כן אנו מקווים, כי הלימוד העלה את הנושא על סדר היום הבית-ספרי, הגביר את המודעות לבעיה, וחיזק את הרגישות והאמפטיה של התלמידים כלפי עניים.

הדרך בה צריך לתת צדקה לעני, אף היא שאלה מורכבת ובה נדון בהרחבה במערכי שיעור אלו.

בשיעור הראשון/עמוד א' של הגיליון אנחנו מבקשים להתמודד עם השאלה האם עדיף מתן בסתר או מתן גלוי לעני. לכאורה, "מתן בסתר" כדרך נתינה עדיפה על פני נתינה פנים אל פנים, משום שהיא מונעת את תחושת ההשפלה שעלולה להיות למקבל הצדקה, אך נראה שהתמונה מורכבת יותר, בודאי, לאור מימרתו של רבי יוסי בן יוחנן: "יהי ביתך פתוח לרווחה, ויהיו עניים בני ביתך." (משנה, מסכת אבות פרק א' משנה ה').

במוקד הלימוד בשיעור השני/עמוד ב' של הגיליון ניצבת השאלה כיצד להבטיח שהנתינה של

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

האדם תהא אפקטיבית ותשפיע בצורה הטובה ביותר על המקבל. מחד גיסא, הצדקה מאפשרת לעני לשרוד ולהתקיים, ומאידך היא מנציחה את העוני, או במילותיו של בנימין זאב הרצל: "...הצדקה מקלקלת את אופיו של העם" (תיאודור הרצל, ספרי הימים). הלואה, או עזרה במציאת עבודה הם פתרונות שאולי נראים אידיאליים משום שעוזרים לאדם לצאת ממעגל העוני, אך מה יהא על אלה שאינם מסוגלים לעבוד, ועל אלה שמסוגלים לעבוד, אולם זקוקים לעזרה מיידית כדי לשרוד.

1. מערך שיעור צדק וצדקה: דרכי נתינה – מתן בסתר

שלב א: פתיחה

אפשרות א: סבב בכיתה:

כיצד, לדעתכם, עדיף לתת צדקה, במתן בסתר, או בצורה גלויה?, ספרו על דרכי נתינה שאתם מכירים של צדקה ועזרה, האם בקהילה ובישוב שלכם ישנה נתינה לזולת, לעני? למה הנותן רוצה לראות את המקבל? האם הצדקה מנציחה את המצב? מי נותן צדקה ומי לא ולמה? האם קל לתת? קל או קשה לקבל?

אפשרות ב:

פותרים את השיעור בכתבה מעיתון / אינטרנט ולחילופין בוחרים מקור קצר לפתיחה של השיעור ולעורר את המחשבה והדיון בהמשך.

דוגמה לכתבה מהאינטרנט: כתבה על מתן בסתר – [המיליארדר שרצה למות עני](#)

אפשר לפתוח בסיפור מהגיליון על יוס'ה קמצן קדוש. ניתן למצוא ברשת [מידע נוסף](#) על הסיפור, מקורו ועיבודיו.

יוס'ה קמצן קדוש

לפני יותר מארבע מאות שנה חי בעיר קראקוב שבפולין יהודי אחד - יוס'ה שמו שהיה עשיר מופלג וקמצן גדול. והיו אנשי הקהילה באים ונכנסים אצלו לבקש נדבה וקיבלם יוס'ה בסבר פנים יפות. ולאחר שהאכילם והשקם, היה יוס'ה שואל בשלומם. והיו שופכים לפניו צרת נפשם ודלותם ומבקשים ממנו מעות להחיות נפשם ונפש ילדיהם. ומשמע יוס'ה בקשתם היה משליכם מביתו בשאט נפש. בעקבות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

זאת, היו כל אנשי העיירה מתרחקים ממנו ולא דברוהו מטוב ועד רע. וכשהיה יוצא יוס'ה השוק היו האנשים והנשים לועגים לו והילדים מיידים בו אבן.

כשהגיעה שעתו ליפטר מן העולם, באו אצלו אנשי החברא קדישא ואמרו לו: "רבי יוס'ה, הלוא אינך לוקח את כספך לקבר. תן לנו דמי קבורה לצדקה, סך חמישים רובל ונקברך בקבר ישראל כדרך כל האדם". הזעיף פניו כנגדם יוס'ה והשיב: "כל ימי הייתי לעצמי, אף כעת אינני צריך לכם". ויצאו מעמו זעופים וכעוסים. למחר נפטר יוס'ה ונשארה גופתו מוטלת יום ויומיים ושלושה עד שריחם עליו מישהו, נטל גווייתו בלילה וקברו בשולי בית החיים.

משהגיע יום השישי בא אצל הרב הצדיק - רב קלמן, עני מעניי העיירה לבקש צרכי השבת. תמה עליו רבי קלמן: "והרי דר אתה בעיר מזה עשרים שנה ומעולם לא בקשת נדבה ומה יום מיומיים?" השיב אותו עני: בכל יום חמישי הייתי מוצא דמיי הוצאות שבת על מפתן ביתי ואתמול לא קיבלתי כלום". ואחריו הגיע עני אחד ואחריו עוד אחד ועוד אחד ובפיהם כדברים האלו. מיד נתכרכמו פניו של רבי קלמן והחל בוכה וצועק: "יוס'ה, יוס'ה כיצד טעינו בך! סלח לנו שביישנוך. יוס'ה, יוס'ה קמצן קדוש!"

ביום ראשון כינס רבי קלמן תענית ציבור. בשעת פתיחת הארון, קרא הרב קלמן בקול נשבר: "מחל לנו יוס'ה!" ובקוראו בקול גדול, נפל הרב אפיים ארצה. ויחשבו הכל כי השיב רבם את נשמתו לבוראו בעוון הקהל. ולא היא! שבשעה שנפתח הארון בא יוס'ה אצל רב קלמן בחלום. מיד בקש ממנו רבי קלמן מחילה בשם הקהל על שאפילו לא ליווהו בקבורתו. חייך יוס'ה והשיב: "לא, לא הייתי לבד, אתי הלך אברהם אבינו ויצחק ויעקב, יוסף הצדיק ואף דוד המלך הלך לפני והוא מנגן בנבל. וגם כעת אני יושב בגן העדן בין צדיקים וטהורים ולא חסר לי מאומה. אבל יודע אתה רבי קלמן! הייתי מוותר על כל תענוגי העולם הבא, אילו רק יכולתי פעם אחת, פעם אחת! לירד אל העולם הזה וליתן שוב צרכי שבת לעני."

לימים ביקש רבי קלמן בצוואתו להיקבר בסמוך לקברו של יוס'ה ועל-גבי מצבתו של יוס'ה נכתב: "פה נקבר יוס'ה - קמצן קדוש".

מעובד על-פי ספורי רבי שלמה קרליבך

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

הסיפור מציג גרסה קיצונית ומוגזמת של "מתן בסתר". בסיפור המרכזי מן התלמוד שילמדו בהמשך, עוסקים בנוא דומה. הרעיון של יוס'ה שילמד אחרי מר עוקבא כדי להקצין את העניין של מתן בסתר ולעורר את שאלה המחיר מר עוקבא מצפה לקבל שכר על האופן בו הוא מקיים

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

באדיקות את מצוות הצדקה, האופן המומלץ "מתן בסתר", ולכן נופלת רוחו כשהוא רואה שאשתו עדיפה על פניו בעיני הקב"ה. בסיפור של קרליבך יוס'ה נהג בקיצוניות רבה יותר בהסתרת מתן הצדקה. נראה כי ההסתרה לא נובעת מהחשש לבייש את העני, אלא כדי שלא יעמוד לזכותו שום יתרון או הנאה מכך שהוא נותן צדקה. עד כדי כך חשוב היה לו שלא יקשרו את שמו בנינת צדקה, עד שהוא בנה לעצמו תדמית של קמצן קשוח לב, גס רוח ושנוא על הבריות, כך שאף לא אחד יעלה על דעתו שהצדקה שניתנת מידי שבת לעניי העיר מקורה ביוס'ה. אם מורידים את גסות הרוח וההתקשות, ומתייחסים אליה כסוג של מסווה מתוחכם, נותר לנו לראות שהיה ביתו פתוח לרווחה לעניים והיה מקבלם בסבר פנים יפות, דבר שעומד בסתירה להתנהגותו של יוס'ה לאורך הסיפור, אך אחרי שהיה מאכילם ומשקם היה משליך אותם מביתו לאחר שביקשו ממנו דבר מה. מסוף הסיפור אנו מבינים שהיה יודע משיחתו עימם מי נצרך לעזרה נוספת כדי לתת להם בסתר.

שאלות להרחבה:

- מה הרווח ומה הפסד בהתנהגותו של יוס'ה?
- מדוע בחר יוס'ה בדרך זו?
- דמיינו, איך היה מתפתח הסיפור אילו לא הסתיר יוס'ה את נתינתו?

אפשרות ג: צפייה בסרטון/מערכון

דוגמאות לסרטונים: [60 שניות על נדיבות – הומלס שמבין רעב לפיצה](#), [חגורת הצלה: נדיבות בשרשרת](#)

שלב ב: לימוד מקור

מתן בסתר?

למר **עוֹקְבָא** - היה עני בשכונתו, והיה רגיל בכל יום לזרוק לו ארבעה זוזים [מטבעות] בצינור הדלת.

פעם אחת אמר [העני]: אלך ואראה מי עושה עמי טובה זו.

אותו יום השתהה מר עוקבא בבית המדרש ובאה אשתו עמו [לחלק את הצדקה].

כיון שראה העני שהטו עצמם לדלת- יצא אחריהם.

ברחו ונכנסו שניהם לתוך תנור גרוף. נכוו רגליו של מר עוקבא.

אמרה לו אשתו: תן רגליך על רגלי [משום שרגליה לא נכוו].

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

חלשה דעתו [נפלה עליו רוחו].

אמרה לו: אני מצויה בתוך הבית והנאתי קרובה לעניים.

ומפני מה התחבאו שניהם בתוך התנור?

משום שאמרו: נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים.

על פי מסכת כתובות, דף סז עמוד ב

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

נתינת צדקה מהווה נושא טעון מאוד הן מצידו של המקבל והן מצד הנותן. מחד גיסא, קיים רצון להזדהות עם העני לבטא כלפיו אמפטיה ולעודדו. מאידך גיסא, פעמים רבות קבלת צדקה כרוכה בבושה ובתחושת השפלה (מצדו של המקבל). מסיבה זו החשיבו חז"ל את הנתינה בסתר, שבה אין המקבל יודע ממי קיבל וממילא אינו מתבייש בפני האדם הנותן. מעלה גדולה אף יותר היא כאשר נתינת הצדקה נעשית באופן שבו הנותן אינו יודע למי נתן והמקבל אינו יודע ממי קיבל.

אולם מתן בסתר מחמיץ את ההזדמנות לקשר חי בלתי אמצעי וחס שבין הנותן והמקבל. ויכול להתפתח לנתינה טכנית שמשאירה חומות של ניכור בין העני לבין החברה התומכת.

הסיפור שלפנינו מופיע בתלמוד כחלק מהעיסוק במצוות הצדקה ובהגדרת אופני נתינתה ומציג את שתי דרכי הנתינה ויותר מרמז על הגישה העדיפה בעיניו.

מר עוקבא, היה עני בשכונתו, שהיה (מר עוקבא) רגיל כל יום להניח לו ארבעה זוזים (=מטבעות כסף) בצינור הדלת (=החור שבמפתן, שציר הדלת סובב בו, כפי שמסביר רש"י שם).

יום אחד אמר (=העני): אלך ואראה מי עושה לי טובה זו. באותו יום התאחר מר עוקבא בבית-המדרש, ובאה אשתו יחד עמו (=כלומר, כיוון שהתאחר היא באה אליו לבית-המדרש, ומשם - בדרך חזרתם - עברו ליד הדלת של העני כדי שמר עוקבא ייתן שם את מנת-הצדקה הקבועה). כיוון שראה (=אותו עני, את מר עוקבא) כשהוא מטה את הדלת - יצא אחריהם (=אחרי מר עוקבא ואשתו).

ברחו מפניו (=כי לא רצו שיידע מי הם, וכיוון שרדף אחריהם וכמעט שהשיגם) - נכנסו לכבשן (=כדי להתחבא), שהאש היתה גרופה בו (=אך עדיין להט). היו נשרפות רגליו של מר עוקבא. אמרה לו אשתו: הרם את רגליך ושים אותן על רגלי (=כיוון שאני לא נכוית).

חלשה דעתו (=של מר עוקבא, שנעלב מן העובדה שאשתו נחשבת בעיני האל כצדקת גדולה

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

ממנו, ורק היא זוכה שייעשה לה נס; ולא די בכך, אלא שעליו להיסמך עליה ועל כוחה הרוחני כדי להינצל).

אמרה לו אשתו (=כדי לפייס אותו): אני מצויה בתוך הבית וקרובה הנאתי (=כלומר, ההנאה של העניים ממתנותיי גדולה יותר, שכן אני מעניקה להם אוכל מוכן, ואתה מעניק להם כסף, ועליהם לטרוח ללכת אחר-כך, לקנות בו מזון ולבשלו - על-כן נחשבת הצדקה שלי יותר בעיני האל).

על סיפור זה תמה מאוד התלמוד: "ומאי כולי האי?" כלומר, מה כל העסק הזה? מדוע הם התאמצו כל כך לברוח מפני העני? והתלמוד משיב באמרה שהייתה ידועה לחכמים בארץ ישראל ובבבל:

"נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים".

אלמלא היסוד הדתי העמוק שמונח בתשתית הסיפור היה ניתן לראות בו מעין סיפור מתח מיניאטורי. כל היסודות המוכרים של הסיפור הבלשי מצויים בו בהקטנה. ה"התגנבות" הקבועה של מר עוקבא אל צינור הדלת מדי יום; ה"מארב" שמציב העני; ה"מרדף" ברחובות העיר, וה"מחבוא" המוזר שאליו נקלעים מר עוקבא ואשתו כשהם מתעתעים באופן מתוחכם בעני הרודף אחריהם (שמן הסתם המשיך לרוץ אחוז-סקרנות ברחובות העיר, עד שהבין כי הזוג המסתורי נחבא מפניו).

ננסה אם-כן להבין את המגמה של הסיפור הזה בקריאה שנייה, מעמיקה יותר. הסיפור מורכב משלוש תמונות קצרות.

הראשונה מתארת את מנהגו היומי של מר עוקבא, ומספרת על מזימתו של העני; השנייה מתארת את ההיתקלות המוזרה של בני הזוג בעני הסקרן; השלישית "מצלמת" את הסצינה המופלאה בתוך הכבשן, בה מתערב ה"אל", כ"שחקן" נוסף בהצגה, ו"מגלה את דעתו" על טיב מעשייהם של מר עוקבא ושל אשתו. מר עוקבא נעלב מ"החלטתו" של האל, ושוב מתגלה גדולת-נפשה של אשתו, אשר מנסה לנחמו ולפייסו (כמי שפונה לילדה הפגוע) כדי שירגיש שהוא בעצם לא נחות בהשוואה אליה (שיחה זו, כמובן, מעצימה עוד יותר, בעיני הקורא, את דמותה הרוחנית של אשה זו).

ה"לייטמוטיב" המקשר את כל החלקים הוא, העקב. שם האיש "מר עוקבא"; העני "עוקב" אחריו ואחרי אשתו ("עוקב" במשמעותו זו נמצא אולי כבר במקרא: "צאי לך בעקבי הצאן" - שיר השירים א, ח; "המה עקבי ישמר" - תהילים נו, ז); ובתמונה האחרונה העניין כולו מרוכז בעקביו הנשרפים של מר עוקבא, ובעקבים של אשתו, הזוכה לנס ההצלה; ואף יותר מכך, זוכים הם גם להציל את עקביו של בעלה, מר עוקבא, משרפה. דרך "מבחן העקבים" הללו ה"אל"

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

מביע - כמו בטקס אורדאל (ordeal) קדום - את "העדפתו".
הסיפור עוסק, אפוא, במקום ובעניין ה"נסתר מהעין", ובתור שכזה ה"עקב" הנסתר הוא מרכזו, שהרי איש אינו רואה את העקב, האיבר הנסתר, ואיש אינו יודע אם הוא נשרף או לא. כל זה לעומת הפנים, פניו של אדם, אשר דרכן לגלות את עולמו הפנימי. כל מאמציהם של מר עוקבא ואשתו הם שלא להלבין את פניו של אותו עני. מר עוקבא מצפה שהגילוי האלוהי יפנה אליו, ויתן לו שכר כפול גם על עצם מתן הצדקה וגם על קפדנותו לתת "מתן בסתר" במחיר של הקרבה עצמית. אך הוא מופתע ונעלב כשהוא מגלה כי האל מסתיר ממנו את "פניו" כאשר הוא "צולה" אותו בכבשן.¹

קשה שלא להידרש לסיפור מהמיתולוגיה היוונית כיצד אכילס שהיה בלתי פגיע בכל גופו לבד מעקבו מת כתוצאה מפגיעת חץ בעקבו, (ומכאן "עקב אכילס" ביטוי המשמש לתיאור נקודת תורפה).² נקודת התורפה של מר עוקבא היתה השגרה, ההרגל, ההליכה הרגלית היומיומית (בעזרת עקביו) ומעשה הצדקה שנעשה מתוך אותו הרגל, נעשה באופן מכני ללא כוונה, ללא אמפטיה. מר עוקבא מגלה בעצם שדרך נתינת הצדקה שלו טפלה ונחותה מזו של אשתו. האירוניה הנועזת של הסיפור מעמידה את ניסיונותיו הנואשים של מר עוקבא להסתיר את מעשי הצדקה באור מגוחך. מדוע להתעקש על אנונימיות הנותן אם העני אינו מתבייש כלל מכך, אלא מעוניין בכך?, ואף מתאמץ מאוד לגלות את זהותו של הנותן? יתר על כן, ניסיונות ההתחמקות של מר עוקבא מהעני, גורמות לקורא לשקול מחדש את התנהלותו של מר עוקבא. שימת לב לפרטים הקטנים ולכאורה הבלתי חשובים, מראה כי עיקר ההתכוונות והפעילות של מר עוקבא הייתה ההליכה לבית המדרש ולימוד תורה, מעשה הצדקה היה משני לחלוטין ונעשה דרך אגב. הביטוי "היה רגיל", מתאר אצל חז"ל בדרך כלל פעילות טכנית, מכאנית ללא כוונה וללא נשמה יתרה. את השתהותו של מר עוקבא בבית המדרש אפשר להבין כאירוע המדגיש את הניתוק שלו מהעולם החברתי והסתגרותו היתרה בבית המדרש. במקרה של מר עוקבא ניתן לפרש את דרך הנתינה שלו: "מתן בסתר", כתירוץ להימנע ממפגש עם העניים ועם התחלואים החברתיים, ולמהר לבית המדרש, המוגן מפני חיי המעשה היום-יומיים.³

¹ השרפה בתנור מופיעה בחז"ל כסוג של הקרבה או ענישה עצמית. ראה הסיפור על רב חייא בר אשי ואשתו. (תלמוד בבלי מסכת

קידושין דף פא עמוד ב)

² הגיבור היווני אכילס הוטבל בנהר הסטיכס על ידי אמו, הנימפה תטיס, כאשר היה תינוק. כתוצאה מכך הפך כל גופו לבלתי פגיע, פרט לעקבו, מכיוון שכאשר טבלה אותו אמו בנהר, החזיקה אותו בעקב וחלק זה לא נגע במים. על פי אחת מהגרסאות של הסיפור, בעת מלחמת טרויה, שאכילס היה מגיבוריה הבולטים, נורה אכילס בעקבו על ידי פאריס בחץ (כנראה מורעל) שהונחה על ידי אפולו ומת. כך נפל גיבור שנחשב בלתי מנוצח על ידי פגיעה פשוטה.

³ מוטיב ההתעכבות בבית המדרש כמקור לתקלה בהמשך הסיפור, מופיע בספרות חז"ל במקומות נוספים, ראה מותו של רב רחומי (כתובות ס"ב ע"ב) וכן ראו דוגמאות נוספות אצל יונה פרנקל, עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה, הקיבוץ המאוחד תשמ"א.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

שאלות להרחבה והעמקה

- מהן המילים מהן אנו למדים שמר עוקבא נתן צדקה כמעשה שגרה?
- מה "שבר" שגרה זו?
- מה מסמל "בית המדרש"? מה מסמל בית המדרש בהקשר של הסיפור?
- כיצד ניתן להסביר את רצונו של העני לדעת מי נותן לו צדקה?
- מדוע ברחו מר עוקבא ואשתו מפני אותו עני?
- מה מסמלת הכניסה לתנור?
- רשמו את כל הביטויים הבונים את "מוטיב העקב" בסיפור.
- מהם ההבדלים בין דרכי הנתינה של מר עוקבא לדרכי הנתינה של אשתו?
- מהי דרך הנתינה המועדפת, על פי הסיפור ומדוע?

שלב ג: ציוצים/הרחבה למקורות נוספים

ניתן להפנות לציוצ/הרחבה/מקור קטן נוסף אשר נמצא בגיליון עצמו.
במקרה שהשיעור עוסק במקורות הקצרים (ציוצים לכשעצמם) נבקש מהתלמידים להביא משפט מהחיים, לנסח משפט, להביא משפט/שורה מהאינטרנט המתקשרת עם חברות.

* * *

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני ביתך ...

מסכת אבות פרק א משנה ה

בסבר פנים יפות

"והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות" (משנה, מסכת אבות פרק א, משנה טו)
כיצד? מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים [נפולים]
בארץ [שנותן בחוסר רצון], מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום.

אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות, אפילו לא נתן לו כלום - מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם.

[מסכת אבות דרבי נתן פרק יג]

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

דבריו של יוסי בן יוחנן כדברי שאר הזוגות מכוונים לשמור את מסגרת החיים הלאומיים דתיים של היהודים בארץ ישראל בתקופה של מאבק עם תרבות ההלניסטית. דבריו מובאים באופן מרכזי ומודגשים בדף הלימוד שלנו, זאת על מנת להאיר את נתינתה של אשת מר עוקבא שביתה היה פתוח לעניים.

אף במשנה זו ובדברי אבות דרבי נתן על המשנה, ישנו דגש על אופן הנתינה. האופן חשוב לפעמים יותר מהנתינה עצמה. כשאדם מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, קל וחומר את העני, הוא מעביר לו מסר שהוא חשוב בעיניו, שהוא רוצה בקרבתו ואין זה טורח לפגוש בו או לארחו.

שאלה להרחבה:

- הסבר את דברי יוסי בן יוחנן במשנה "יהיו עניים בני ביתך".
- בדקו, מי מהדמויות הבאות פועל לפי רוח המשנה: מר עוקבא, אשתו של מר עוקבא, יוס'ה קמצן קדוש?
- למה אם מישהו נותן שלא בסבר פנים יפות כאילו לא נתן. והרי נתן?

* * *

הלא פרוס לרעב לחמך

... אופן נתינת מאכל לרעב; שלא תיתן לו פת שלימה, שכאשר יאכל ממנה יתבייש. אלא, מה שתיתן לו, יהיה פרוס חתיכות חתיכות - כי בזה לא יתבייש העני לאכול. וגם כשיראה [העני] שהביאו לפניו פרוסות, יאמר [יחשוב לעצמו] כי הם מה שנותרו לבעל הבית ממאכלו ולא חסר ממאכלו ומאכל בני ביתו כולם. כי כל זמן שיחשב העני שהדבר שהביאו לפניו קל וקטון בעיני בעל הבית תתמעט בושתו ויאכל בלא בושה.

על-פי רבי רפאל בירדוגו, רב פנינים

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

הלוא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם: [ישעיהו פרק נח פסוק ז'] פרק נח בספר ישעיהו נבחר ע"י חז"ל להוות את ההפטרה ביום הכיפורים. תמצית ההפטרה: אלוהים לא יקבל את הצום, וידחה את בקשת הכפרה ביום הכיפורים אם האנשים נמנעים ממעורבות חברתית ותמיכה בחלשים. נבואה זו ודומות לה, מעידות על כך שבתקופת המקרא לא עמדה החברה הישראלית במצוות ובתביעות העולות מן

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

התורה, ועל הנביאים היה לזעוק על מנת לעורר את העם ולהפנות את תשומת לבו למצוקתם של העניים ולחובותיהם החברתיות.

רבי רפאל בירדוגו דורש את פסוק ז בדברי הנביא ורואה במילה "פרוס" את ההנחיה כיצד לתת מבלי לבייש את העני. חלוקת הלחם לחלקים קטנים תקל על העני לקבל את הלחם משום שיחשוב שאלו השאריות שנותרו, לאחר שבני המשפחה סיימו ארוחתם.

שאלות ונקודות להרחבה:

- לתת את הדעת לדרישה לשים לב לרגישותו של העני, להימנע מלבייש את העני ולגרום לו לקבל את הצדקה, את הלחם. אפשר להזכיר בהקשר הזה את [הסיפור על אבלט ושמואל צדקה תציל ממוות](#)
- חשבו על דרכים נוספות שבהם ניתן "לפרוס לעני".

* * *

נתינה בדרך כבוד

"וּבְקִצְרְכֶם אֶת קִצִּיר אֲרֻצְכֶם לֹא תִכְלֶה פֶּאֶת שְׂדֵךְ לְקַצֵּר וְלִקְט קִצִּירְךָ לֹא תִלְקֹט"
(ויקרא, פרק יט, ט) -

כוונת הפסוק שלא תכלה פאת השדה ותקח בידך הלקט לתנו בידך לעני, כי בכך הוא יתבייש. רק שתניח הפאה והלקט והם ילכו כלוקטים משלהם דרך כבוד... הזהר מלהראות כאילו אתה נותן לו, רק תניח הפאה ולקט ועוללות בשדה והם [העניים] ילכו אחר-כך ולקטו בעצמם.

על-פי פירוש רבי משה אלשיך לויקרא י"ט ט'

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

רבי משה אלשיך מסביר את הטעם לכך שמצוות לקט ופאה מצוות להשאיר את היבול בשדה במקומו ולא ניתנו ביד לעניים, על-מנת לא לבייש את העניים ולאפשר להם ללקוט בעצמם כך הם נראים לזולת כמלקטים מתוך השדה שלהם והם עצמם חשים שהם מתאמצים להשיג מזונותיהם.

נקודות להרחבה:

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

- פשט הפסוק הוא: לא לכלות את התבואה בשדה אלא להשאיר לעני. הדרשן מחדש ומאיר נקודה העוסקת בדרך הנתינה ומניעת הבושה של העני המלקט, הסבר אותה. במה דומה/ שונה מאופן הנתינה בסיפור של מר עוקבא?

* * * *

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

שווה ציטוט

למורה: שווה ציטוט יכול לשמש לשיח ודיון סביב משפט/שורה והכי טוב להשתמש בו כמשימה אינטגרטיבית.

רַדְף צְדָקָה וְחֶסֶד יִמְצָא חַיִּים צְדָקָה וְכָבוֹד: [משלי פרק כא]
צדק הוא דין, כשמוסיפים לו ה' נעשית צדקה- שהיא רחמים [רבי אורי מדובינסקי]
כשנותנים צדקה צריך לשים ידו למטה עם הפרוטה בכפו, כדי שיקחנה העני ויראה כאילו העני נותן לו ולא יתבייש. [רבי ידידיה אבולעפיה]
אמר רבי אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות [תלמוד בבלי מסכת סוכה דף מט עמוד ב]
מצליחנים תמיד מחפשים דרכים לעזור לאחרים. הלא מצליחים תמיד שואלים :
"מה יש בזה עבורי ? " (ברין טרייסי)
ר' ינאי ראה אדם אחד שנתן זוז לעני בפרהסיא אמר: מוטב שלא נתת לו, מעכשו שנתת לו
ובישתו. [עפ"י תלמוד בבלי חגיגה ה ע"ב]

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

כל שורה ב"שווה ציטוט" היא שורה למחשבה ולהשראה. נקודה לשיח בכיתה ולעורר את הדיון כגון:

"רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד" – האם אני רודף צדקה וחסד לשם קבלת חיים צדקה וכבוד? האם אני זקוק לכבוד? מה המשמעות בשימוש במידה "רודף" מדוע לא כתוב "עושה צדקה...".

וכן הלאה בכל משפט ואמירה שלפניך.
תן לתלמידים לחשוב ולשאל ולשתף כמו: צדק ללא ה' היא מידת הדין וכשמוסיפים את ה' (השם/הקב"ה) נהפך לרחמים. האם צדקה היא מתוך רחמים?

* * * *

שלב ד: שעשועים ומשחקונים

- תשבצים מוכנים לפתרון
- לתת משימה לתלמידים להכין תשבץ או פעילות/משחק להפנמת הנלמד.
- משחקי תפקידים – הכנת סרטון של 2-3 דקות להעברת המסר.
דוגמא:

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

סרטון ומשחקי תפקידים שיביא לידי ביטוי את הנותן והמקבל. הבושה, השפלת
העיניים
הקושי בלקבל והקושי לתת. ההתעלמות מהעני.

* * * *

שאלה ומחשבה לסיכום

- האם באמת מתן בסתר עדיף או שמא עדיף לתת בגלוי ובכך לגרום לרבים מהקהילה להצטרף ולהיות חלק מהנתינה הזו?
- האם ה"מתן בסתר" כשהעני / הנצרך ממשיך לקבל לא מנציח את המצב של נצרכים?

2. מערך שיעור צדק וצדקה: דרכי נתינה - מעלות הצדקה

שלב א: פתיחה

אפשרות א: סבב בכיתה:

איך לתת צדקה, למה לתת כך ולא כך, מה היא הדרך הכי טובה בלתינת? מה עדיף לתת; כסף או עבודה? רעיונות של נתינה ואפשרויות בבית הספר ובקהילה. לתת דוגמאות של נתינת צדקה. לשוחח על הבושה של המקבל של העני וכיצד נתן להימנע או לצמצם את התחושה הזו

* * *

אפשרות ב: קטע מעיתון/כתבה אינטרנט/אחד מהמקורות בגיליון

פוסל אני את יסוד הצדקה. אופייני הוא שבשום עם ולשון לא רבו כל כך מעשי צדקה ומספר פושטי יד כמו אצל היהודים. בולט הדבר שיש קשר בין שני החזיונות האלה. הצדקה מקלקלת את אופיו של העם.

בנימין זאב הרצל (1860-1904)

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

הרצל שאף לבנות מדינת יהודים שתהיה מושתתת על צדק חברתי, סבלנות וסובלנות. בספרו "מדינת היהודים" וביומניו מתאר הרצל מדינה בעלת סדרים כלכליים חברתיים שבהם המדינה שולטת בכל המשלטים הכלכליים, בורסה, בנקים, ביטוח, קרקעות, תחבורה ציבורית, לצד כלכלה חופשית ויזומה אישית בשאר שטחי הכלכלה. הוא ראה עיקר גדול בשינוי המבנה התעסוקתי של העם היהודי בגולה וביקש להפנותו למעגל היצרני בחברה.

פְּשֻׁטֵי יָד לְבִקֻּשׁ רַחֲמִים,

פֶּת-רַחֲמִים זְעוּמָה;

יוֹמֵי הָעֵרִיב וְלַבֵּי מִשְׁמִים,

דְּרָפֵי עֲגוּמָה.

אֲטוּמוֹת הֵן מֵאֵז לְקוֹל הַרְעֵב

אֲזִנֵּי נְגִיד וְנָדִיב.

אֶךְ לָמָּה אֲבִיוֹן לֹא רָאָה לְלֵב

שֶׁל אֲבִיוֹן אֶחָיו!...

רחל סיון, תרפ"ח

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

רחל נוגעת בשיר בנקודה המאפיינת את החברה האנושית. לעיתים כשאדם נחלץ מקו העוני או ממצוקתו, או שמצבו מעט יותר טוב מהזולת, הוא אינו חש לעזור לזולת. אולי לכן חז"ל מחייבים אפילו עני לתת צדקה. "אמר מר זוטרא: אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה." (תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ז עמוד ב)

שאלות בעקבות המקורות והכתבה:

- מה דעתכם לפסילת רעיון הצדקה בדבריו של הרצל? האם זו באמת תופעה יהודית "פושטי צדקה" בקרב העם היהודי? האם הצדקה מקלקלת את אופיו של העם או שמא דווקא עושה אותו יותר טוב, ערכי יותר?!
- האם גם עני צריך לתת צדקה? היעזרו בשירה של רחל.
- מי מבין יותר את מצוקתו של העני? העני או העשיר?

* * *

אפשרות ג: צפייה בסרטון/מערכון

[60 שניות על נדיבות – הומלס שמבין רעב לפיצה](#)

* * *

שלב ב: לימוד מקור מרכזי

נתינה בתבונה

אמרו עליו על ר' טרפון שהיה עשיר גדול, ולא היה נותן מתנות לאביונים. פעם אחת מצאו עקיבא, אמר לו: רבי רצונך שאקח [אקנה] לך עיר אחת או שתים? אמר לו: הן. מיד עמד ר' טרפון ונתן לו ארבעת אלפים דינרי זהב, נטלן ר' עקיבא וחילקן לעניים.

לימים מצאו ר' טרפון,

אמר לו: עקיבא, היכן העיירות שלקחת לי,

תפסו בידו והוליכו לבית המדרש, והביא ספר תהלים והניחו לפניהם,

והיו קורין והולכין עד שהגיעו לפסוק זה,

"פִּזְרָה נָתַן לְאֲבִיּוֹנִים צְדָקָתוֹ עֲמַדַּת לְעַד קָרְנוֹ תְרוּם בְּכָבוֹד" (תהילים, קיב ט')

עמד ר' טרפון ונשקו על ראשו,

אמר לו רבי אלופי, רבי בחכמה, ואלופי בדרך ארץ.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

[מסכת כלה פרק א הלכה כא]

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

לסיפור זה מספר מקבילות (פסיקתא רבתי כה, ויקרא רבה לד, טז והמקור שלפניכם ממסכת כלה רבתי). לצורך הבנה וניתוח של הסיפור נעזר במקבילותיו וכן במקורות נוספים. פתיחת הסיפור מציגה שתי עובדות ביחס לרבי טרפון: שהיה עשיר ושנמנע מלתת צדקה לעניים. בעולמם של חכמים המשופע באמרות, סיפורים והלכות בזכות הצדקה מעוררות עובדות אלו תמיהה גדולה.

מדוע נמנע רבי טרפון מצדקה? האם מפני שהיה קמצן? האם לא ראה ערך בנתינת צדקה? כדי לענות תשובה לשאלות יש להרחיב מעט את היריעה אודות אישיותו של רבי טרפון. בניגוד לרושם העולה מתחילת הסיפור מתגלה רבי טרפון במקורות אחרים אדם בעל מידות נעלות. כך, למשל, מסופר עליו (תוספתא כתובות ה, א) שבשנת בצורת קידש שלוש מאות נשים כדי שתהיינה מותרות באכילת תרומה כנשות כהן (לפי ההלכה, יש להפריש מעשר מהיבול לכהנים, ההלכה מתירה רק לכהנים ובני משפחתם לאכול בתרומה, ולכן רבי טרפון נשא באופן פיקטיבי את הנשים העניות הללו כדי שיתורו לאכול). רבי טרפון החשיב את המעשה הטוב יותר מהלימוד ובויכוח הידוע בתלמוד (קידושין דף מ עמוד ב) מה גדול – תלמוד או מעשה? הביע את דעתו שהמעשה עיקר (בביטוי 'מעשה' הכוונה למעשי חסד וצדקה!).

מאיך ידוע לנו שרבי טרפון העריך מאוד את עמל הכפיים: "אף הקדוש ברוך הוא לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה"; אין אדם מת אלא מתוך הבטלה" (אבות דרבי נתן, פרק יא, י).

לאור זאת ניתן להעריך שהימנעותו של רבי טרפון לתת מתנות לאביונים נבעה משיקולים 'אידיאולוגיים' ופרגמטיים; ייתכן שחשב שנתינת צדקה תעודד בטלנות ופרזיטיות בקרב העניים, ולכן הגיע למסקנה שמוטב להימנע מנתינת צדקה.

רבי עקיבא חברו חשב אחרת, וכדי להוציא ממנו את הכסף הציע לרבי טרפון הצעה שאי אפשר לסרב לה: להשקיע את כספו בנדל"ן ('עיר' פירושה נחלת קרקע). רבי טרפון מתלהב ונותן לנאמנו סכום כסף עצום להשקעה. את הכסף מחלק רבי עקיבא לעניים לצורך חינוכם. לאחר זמן מבקש רבי טרפון דו"ח מצב על ההשקעות שערך עבורו רבי עקיבא. במקום להוביל לבורסה, לבנק או לראות את הנכסים המוצלחים שרכש, מוביל רבי עקיבא את חברו לבית המדרש והניח לפני התלמידים העניים ספר תהילים. הללו החלו קוראים בו עד שהגיעו לפסוק:

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

" פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד קרנו תרום בכבוד". הפסוק לקוח מתוך פרק קיב בתהילים שעניינו תיאור אושרו של ירא ה', הצלחתו בחיים ומידותיו הטובות:

(א) הללו יה אשְׁרֵי אִישׁ יִרָא אֶת ה' בְּמִצּוֹתָיו חָפֵץ מְאֹד:

(ב) גָּבוֹר בְּאֶרֶץ יְהוָה זָרְעוּ דוֹר יִשְׁרָיִם יְבָרְךָ: (ג) הוֹן וְעֹשֶׁר בְּבֵיתוֹ וְצִדְקָתוֹ עֹמְדַת לְעַד:

(ד) זָרַח בַּחֲשֶׁךְ אֹר לְיִשְׁרָיִם חֲנוּן וְרַחוּם וְצַדִּיק: (ה) טוֹב אִישׁ חוֹנֵן וּמְלֹאָה יְכַלְכֵּל דְּבָרָיו בְּמִשְׁפָּט:

(ו) כִּי לְעוֹלָם לֹא יִמוּט לְזָכַר עוֹלָם יְהוָה צַדִּיק: (ז) מִשְׁמוּעָה רָעָה לֹא יִירָא נֶכּוֹן לְבוֹ בְּטַח בְּה':

(ח) סְמוּךְ לְבוֹ לֹא יִירָא עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה בְּצַרְיוֹ: (ט) פָּזַר נָתַן לְאֲבִיוֹנִים צִדְקָתוֹ עֹמְדַת לְעַד קָרְנוֹ
תְּרוֹם בְּכָבוֹד:

(י) רָשָׁע יִרְאֶה וְכַעַס שָׁנְיוֹ יִחַרְק וְנָמַס תְּאֵזוֹת רָשָׁעִים תֵּלַבֵּד:

מדרך תיאורו של ירא ה' במזמור עולה שאין ירא ה' פורש מענייני העולם הזה אלא עוסק ביישובו של עולם ובדרך ארץ, אולם עיסוקו בעניינים אלה הוא עושה בדרך של משפט וצדקה, וכך הוא מקדש את ה' ומכחיש את טענות הרשעים. באמצעות המזמור העביר רבי עקיבא מסר לחברו לפיו, עולם העסקים וההשקעות אינו מנוגד לעשיית צדקה וצדק. וכמו שהשקעה בנדל"ן וקרקעות מניבה רווחים לטווח ארוך, כך השקעה בבני עניים עשויה להניב רווחים ארוכי טווח. זהו ככל הנראה פירוש הפסוק בהקשר לפרקנו: מי שמפזר את כספו בצדקה לעניים אז צדקתו עומדת לעד – לטווח ארוך וגם קרנו (ערכו, כבודו) יתרומם ויתכבד.

רבי טרפון אינו כועס על רבי עקיבא להפך! הוא מנשקו על ראשו ומכנה אותו רבי ואלופי; רבי בחוכמה ואלופי בדרך ארץ. משמע, במעשהו של רבי עקיבא יש ביטוי לחוכמה (לפי התורה) ותבונה כלכלית (=דרך ארץ).

שאלות מנחות ללימוד המקור המרכזי:

- האם רבי טרפון היה אדם קמצן ולכן לא נתן צדקה או היתה לו אמירה אידאולוגית בנושא?
- מה הוכיחו רבי עקיבא והאם רבי טרפון בסופו של דבר מסכים עם רבי עקיבא?
- נסו לייצג את תפישתו של רבי טרפון לפני ה"תרגיל" שעשה לו רבי עקיבא. ניתן לעשות במשחקי תפקידים בכיתה. בעד ונגד מתנות לאביונים.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

* * *

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

ציוצים/הרחבה למקורות נוספים

שמונה מעלות הצדקה לרמב"ם

שמנה מעלות יש בצדקה זו למעלה מזו,
מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה
עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול, ועל זה נאמר
והחזקת בו גר ותושב וחי עמך כלומר החזק בו עד שלא יפול ויצטרך.
פחות מזה הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח..
פחות מזה שידע הנותן למי יתן ולא ידע העני ממי לקח, כגון גדולי החכמים שהיו הולכין בסתר
ומשליכין המעות בפתחי העניים, וכזה ראוי לעשות ומעלה טובה היא אם אין הממונין בצדקה נוהגין
כשורה.
פחות מזה שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן, כגון גדולי החכמים שהיו צוררים המעות בסדיניהן
ומפשילין לאחוריהן ובאין העניים ונוטלין כדי שלא יהיה להן בושה.
פחות מזה שיתן לו בידו קודם שישאל.
פחות מזה שיתן לו אחר שישאל.
פחות מזה שיתן מן הראוי בסבר פנים יפות.
פחות מזה שיתן לו בעצב.

רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק י הלכות ז-יד

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

כאן אנו מציעים עוד לפני שקוראים את המקור, לבקש מהתלמידים לדרג את מעלות הצדקה באופן
חופשי. אפשר לחלק את הכיתה לקבוצות ועל בריסטולים גדולים לכתוב את הדירוג ולתלות על הקירות.
אפשר לבקש מהתלמידים לנסות ולהתאים לכל אחת ממעלות הצדקה מקור המופיע בגיליון.
הרמב"ם רואה את המעלה הגבוהה ביותר של הצדקה, זו המסייעת לאדם שלא ידרדר לעוני, לא זאת
המעניקה לו נדבה ועוזרת לו לטווח הקצר בלבד. הוא מעמיד בראש את הפעולות המבטיחות שיחזור
הנזקק למעגל העבודה והייצור - מתן הלואה, שותפות, או מציאת מקום עבודה כדי שלא יצטרך לבקש
יותר נדבה ויתפרנס מעצמו. המעלה הראשונה בצדקה היא אם כן "לתת לנזקק חכה, לא לדוג לו דגים".
לא להעביר בתחילה את האדם שמתמוטט כלכלית לחזקת עני, אלא לתת לו כלים שבעזרתם יוכל
לחזור למעגל העבודה ולפרנס את עצמו בכוחות עצמו. המטרה ליצור לו תנאים נוחים וסבירים שיוכל
להתפרנס בכבוד, ולא ייפול לתוך מעגל העוני. האופציה הראשונה שמציע הרמב"ם היא נתינת מתנה.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

זו פעולה שהיא דומה מאד לנתינת צדקה. בקבלת צדקה, וכן בקבלת מתנה, המקבל איננו משיב לנותן את המתנה או את הצדקה. אולם נראה שההבדל בין 'צדקה' לבין 'מתנה' הוא פסיכולוגי. נותן המתנה איננו רואה את הנזקק כעני, וגם הנזקק אינו צריך להכתיר עצמו בתואר 'עני'. אמנם הוא נקלע למשבר כלכלי, אולם הנותן אינו נותן לו 'צדקה' אלא מתנה, כמו שמקובל בין ידידים. האופציה השנייה היא מתן הלוואה. מדוע הלוואה גדולה יותר מאשר צדקה רגילה? רש"י (שבת סג, א) כותב: "גדול המלווה - לפי שאין העני בוש בדבר".

חשוב להדגיש שהרמב"ם אינו מתנגד למתן צדקה על פי המעלות האחרות, ואף במקומות אחרים מציין שזו חובה שיש לאכוף אותה על כל החברים בקהילה. לאחר קריאה של מעלות הצדקה לרמב"ם אפשר לדון בשאלות הבאות:

- האם אתם מסכימים עם הדירוג של הרמב"ם, או דירוג אחר של אחד מהתלמידים בכיתה?
- האם רמב"ם דרג את כל מעלות הצדקה האפשריות?
- האם ניתן להחסיר או להוסיף דרגות?
- מה לעשות עם עניים שאינם מסוגלים לחזור למעגל העבודה?
- האם הרמב"ם מתנגד למתן צדקה שלא לפי המעלה הראשונה?
- מדוע לדעתכם במעלות השלישית והרביעית כתוב שרצוי שהנותן לא ידע למי נתן? האם דרישה זו עולה בקנה אחד עם דברי יוסי בן יוחנן איש ירושלים, ועם המסר של הסיפור אודות מר עוקבא?

* * *

● נתינה בתבונה

"החיים הם הלוואה שיום אחד ניאלץ להחזירה, בתוספת ריבית. והריבית היא לעשות את העולם מעט טוב יותר מן העולם שאלינו נכנסנו."

פרופסור אליעזר יפה

מתוך נתינה בתבונה – פרופסור אליעזר יפה

אם אתה רק רוצה "להרגיש טוב" כי עזרת למישהו או לארגון כלשהו, תוכל "להרגיש טוב" גם אם תיתן שטר של דולר אחד או מטבע של שקל אחד לאנשים רבים ככל האפשר. אבל תורם נכון, הרוצה לסייע באמת, צריך לחוש מעורבות אישית ותחושת שותפות עם הארגון שהוא תורם לו או עם האנשים הנעזרים על ידיו... ככל שאדם מעורב יותר, כך גדלה יכולתו להבין נושאים שונים, ואת המצוקה הכרוכה בהם, בצורה מעמיקה יותר, ולסייע בתבונה. וככל שאדם נכון יותר באופן שבו הוא תורם, כך יקדים להפוך שותף לאלפי ישראלים המנסים ליצור חברה טובה יותר.

פגשתי הרבה יהודים - אמידים ולא כל כך אמידים - שביקרו בישראל ותרמו כאן, אבל רק קומץ מהם הבין לאשורה את אמנות הנתינה. לא היה לזה שום קשר לגודל התרומה שתרום: יכולתי להבחין מיד למי היה אכפת באמת ולמי לא; מי היה מעורב וביקש פרטים; מי נתן בגלל כבוד אישי

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

ולא מתוך עניין. בסגנון הנתינה, אם כן, טמון ההבדל. רובנו למדנו את השיבות הנתינה מהורינו. אבל כמה מאתנו באמת למדו כיצד לתת? כמה מאתנו התנסו באושר שבנתינה, ובקרבה החברית המיוחדת עד מאוד שהיא מעניקה?

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

פרופ' יפה שם דגש גדול על דרך הנתינה. לשיטתו נתינה מתוכננת ונבונה תבטיח כי הכסף שהאדם תורם ישיג את מטרותיו, וכך האושר של הנותן ומידת סיפוקו יהיו גדולים יותר. אפשר לראות את מעשהו של רבי עקיבא המוביל את רבי טרפון ומלמדו כיצד לתת צדקה שתהיה משמעותית ותשפיע באופן חיובי על החברה, משתקפים בדברי פרופ' יפה. כך ניתן לראות כיצד דבריו מתחברים לרצינול של הרמב"ם המעדיף צדקה שמעמידה אדם על רגליו מבחינה כלכלית, אם בהלוואה אם בשותפות כדי שלא יצטרך עוד לצדקה. מעורבותו של פרופ' בחיי החברה והתנדבותו למען הנזקקים נגזרים מהשקפת עולמו כפי שמבוטאים באמרות המופיעה גם בגיליון לתלמיד: להרחיב על פעילותו החברתית ציבורית של פרופ' יפה ועל מחקריו [באתר](#) וכן [באתר האגודה הישראלית להלוואות ללא ריבית](#), מייסודו של פרופ' יפה.

שאלות ונקודות למחשבה

- השוו את עמדת פרופ' יפה עם העמדות השונות בגיליון לגבי דרכי הנתינה, למי עמדתו קרובה ביותר?
- נסו לתאר את התחושה שמלווה את הנתינה, העזרה לחבר, ההתגייסות למען מטרה חשובה

מטיל בכיס

אמר רבי אבא אמר שמעון בן לקיש: גדול המלווה יותר מן העושה צדקה ומטיל יותר מכולן.
תלמוד בבלי מסכת שבת דף סג עמוד א

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

מטיל בכיס - נותן לעני סחורה למכור ויוצר אתו שותפות לרווחים.
הנדבה מפחיתה מהונו של בעל האמצעים, ומוסיפה לעני מעט "אוויר לנשימה". גדולה ממנה **ההלוואה**, המעניקה לעני הזדמנות להשתקם בלא לחסר את בעל ההון. גדולה משתיהן **שותפות עם העני**, שתספק לו מקום עבודה ותבטיח לו התפרנסות בכבוד, ללא שבעל האמצעים יגרע, אלא ההיפך יפתח את עסקיו. דיני הצדקה ממקמים את מתן המענק והנדבה, המכונים כיום כתשלומי העברה, במקום נמוך במסגרת תפיסתם החברתית-כלכלית, והם ממליצים דווקא על גילום הסיוע במתן הלוואות ויצירת מקומות עבודה. יותר משמטרידה את מצוות הצדקה בעיית הפערים החברתיים, היא מוטרדת מבעיית העוני עצמה. דברי ר' אבא נקבעו כמעלה העליונה בין שמונה המעלות של הצדקה של הרמב"ם שנזכרו לעיל.

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

* * *

"וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך" (ויקרא פרק כה, לה). אל תניחנו שירד [מנכסיו ויתמוטט לגמרי].

הא למה זה דומה? למשוי [למשא] על גבי החמור,
[כל עוד] עודנו במקומו [והחמור רק מתחיל להתמוטט, מספיק אדם] אחד תופש בו ומעמידו.

[אבל לאחר ש... נפל לארץ [אפילו] חמשה [אנשים] אין מעמידים אותו.

ומנין [שאף] אם החזקת [תמכת בו כלכלית] אפילו ארבעה וחמשה פעמים [ושוב הוא החל להתמוטט] חזור והחזק [עליך לתמוך בו שוב]? תלמוד לומר: "והחזקת בו" [מלשון הציווי, בו אין שום הגבלה].

ספרא, בהר פרשה ה

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

הדרשן רואה בביטוי "מטה ידו עמך" – יש לך אפשרות לעזור לאדם לפני שהוא נהפך לעני, אל תחכה לרגע שיתמוטט, אלא עזור לו לצאת מהקשיים הכלכליים בעודו יכול לעמוד על רגליו. המשל שבמדרש מלמד על כך שאותו אדם אמנם נמצא בתחילתה של מפולת כלכלית, אבל ניתן בשיתוף פעולה נכון להחזירו חזרה למצבו הקודם בו פרנס עצמו בכבוד ללא עזרת אחרים. מהביטוי "החזקת בו" המופיע בהמשך הפסוק המקראי למד הדרשן, שעליך לפעול פעולה מתמשכת ואם שוב הוא נוטה ליפול עליך להמשיך ולהעמידו על רגליו שוב ושוב.

שאלות ונקודות למחשבה

- הביאו דוגמא עכשווית לצדקה על פי רבי אבא.
- מתי קשה יותר לעזור לעני על פי המדרש?
- כיצד נזהה את הרגע לפני?
- האם יש הגבלה בעזרה לזולת? מה קורה אם הוא כל פעם נופל ומפסיד וחוזר ומבקש עזרה, האם חייבים לעזור לו?

* * *

מי עושה טובה למי?

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

יותר ממה שבעל הבית עושה [טובה] עם העני, העני עושה עם בעל הבית. שכן אמרה רות לנעמי: "שם האיש אשר עשיתי עימו היום בעז". לא אמרה "אשר עשה עמי [חסד]", אלא "אשר עשיתי עמו [חסד]"... הרבה טובות עשיתי עמו בשביל שהאכילני פרוסה אחת! [מדרש רות רבה, פרשה ה]

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

בקטע זה מגולמת התפיסה שבעצם הנתינה, הנותן מקבל אפילו יותר מאשר זה שקיבל מימנו. אפשר לראות זאת ברמה הפסיכולוגית ואפשר לראות זאת כפשוטו, העני הוא זה המאפשר לעשיר לקיים את המצווה, וללא העני נמצא העשיר אדם חסר שאינו יכול לקיים את המצווה. הרחבה של רעיון זה אפשר למצוא בתלמוד במסכת בבא בתרא.⁴

שאלות ונקודות למחשבה

- הביאו דוגמא או הסבירו כיצד העני עוזר לנותן.

ארבע מידות [תכונות בין] נותני צדקה:

הרוצה שיתן [רק הוא] ולא יתנו אחרים - עינו רעה [צרה] בשל אחרים [כלומר הוא אינו מעוניין שאחרים יזכו בשכר המצווה].

[הרוצה ש] יתנו אחרים והוא לא ייתן - עינו רעה בשלו [הוא נוהג בקמצנות].

[הרוצה ש] ייתן ויתנו אחרים - חסיד [שנוהג לפנים משורת הדין].

לא ייתן ולא יתנו אחרים - רשע

משנה מסכת אבות פרק ה משנה יג

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

ארבעה סוגים של "נותני צדקה": האחד שרוצה שרק הוא ייתן והאחר הקמצן שרוצה שרק אחרים יתנו. החסיד שרוצה שכולם יתנו וגם הוא והרשע שמתנגד לכל נושא הצדקה. השאלה שיש לשאול, מה עושים השני והאחרון- זה שמידתו (אופיו): "יתנו אחרים ולא הוא", 'לא ייתן

⁴ תניא: היה רבי מאיר אומר, יש לו לבעל הדין להשיבך ולומר לך: אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסן?
אמור לו: כדי שניצולו אנו בהן מדינה של גיהנם. (תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף י עמוד א)

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

ולא ייתנו אחרים', בין ארבעה טיפוסים של נותני צדקה. הרי אלו אינם נותן כלל. אלא שכנראה עדיפים הם על אלו שמפזרים הבטחות ויוצרים אשליות שיש בדעתם לתת ולא נותנים.

שאלות ונקודות למחשבה

- מדוע לדעתך נכללים בין "נותני הצדקה" גם השני והאחרון המוזכרים במשנה והרי הם מתנגדים לנתינת צדקה?

* * *

שווה ציטוט

עוצמת הנתינה גדולה מן הקבלה. מה שאנו מקבלים, עשוי להספיק. אולם מה שאנו נותנים, יוצר חיים. - שי וייסברג, שי-שו, מתוך ספרו: "החיים... ומה שביניהם."

צדקה יש לתת בלב ולא ביד. - הנרייטה סאלד

אחד הפיצויים היפים ביותר של החיים, שאין אדם יכול ברצינות לעזור לאחר, בלי לעזור לעצמו. - רלף וולדו אמרסון

הנותן צדקה זוכה רק בפעם שנותן כי מה שנתן כבר הלך לו. אבל המלוה, הקרן קיימת לו והצדקה שלו מחזיקה לעד". - מתוך "בנאות דשא" - הרב שלמה אדהאן

מצווה להלוות עני בשעת דוחקו שנאמר (שמות כב, כד) "אם קָסַף תִּלְוֶה אֶת עַמִּי אֶת הָעֶנִי עִמָּךְ... וְאִפְשֶׁר לְרִמּוֹז הַמִּצְוָה הַזֹּאת בְּפִסּוּק "וְאִהְבַת לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח), כי "וְאִהְבַת" ראשי תיבות ועני בשעת הדוחק אותו תלוה

על-פי ר' ישראל אביחצירה (בבא סאלי), אהבת ישראל

ניתוח וביאור המקור – מילולי ורעיוני:

כל שורה ב"שווה ציטוט" היא שורה למחשבה ולהשראה. נקודה לשיח בכיתה ולעורר את הדיון כגון:

"מצווה להלוות עני בשעת דחקו", האם הדגש הוא על הלוואה ולא מתנה? מה היא שעת "דחקו", ניתן להשוות לשמונה מעלות בצדקה שלמדנו בשעור.

וכן הלאה בכל משפט ואמירה שלפניך ניתן להציע הסברים בכיתה, אפשרות למשחקי תפקידים על האחד שנותן אבל לא מהלב, על האחד שרואים שכשנותן הוא ממש עוזר לעצמו וכן הלאה והלאה בכל מקור ומקור.

* * *

שעשועים ומשחקונים

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

- תשבצים מוכנים לפתרון
- לתת משימה לתלמידים להכין תשבץ או פעילות/משחק להפנמת הנלמד.
- משחקי תפקידים – הכנת סרטון של 2-3 דקות להעברת המסר.

נספח מעלות הצדקה

לבקש מהתלמידים לדרג את מעלות הצדקה באופן חופשי, אפשר לחלק את הכיתה לקבוצות ועל בריסטולים גדולים לכתוב את הדירוג ולתלות על הקירות. אפשר לבקש מהתלמידים לנסות ולהתאים לכל אחת ממעלות הצדקה מקור המופיע בגיליון. לפניכם שמונה דרכים למתן צדקה שקיבץ הרמב"ם. דרגו אותן לפי הבנתכם, מהדרך הרצויה ביותר עד הדרך הפחות רצויה. התאימו כל אחת ממעלות הצדקה של הרמב"ם למקור המופיע בגיליון.

שיתן לו אחר שישאל

שיתן לו בידו קודם שישאל

הנותן צדקה לעניים יודע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח

המחזיק ביד ישראל שמך ונותן לו מתנה או הלואה או עושה עימו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול

שיתן לו פחות מן הראוי בסבר פנים יפות

שידע העני ממי נטל ולא ידע הנותן למי נתן

שיתן לו בעצב

הנותן צדקה לעניים ולא ידע למי נתן ולא ידע העני ממי לקח

שאלה ומחשבה לסיכום

האם אנו בעד עמותות הצדקה וגמילות חסדים כמו ארגון לתת או כמו עמותות המספקות אוכל וחבילות מזון כל ששי וחג. האם העמותות לא מנציחות את המצב?

משימת סיום לנושא הכללי: צדק וצדקה: דרכי נתינה

על הקבוצה ליצור גיליון לנושא צדקה דרכי נתינה

אישיים ומושגים ביחידה

רבי שלמה קרליבך (1926-1994)

ידוע בכינויו הרבי המרקד נולד בברלין בשנת 1926. בשנת 1939 הגיע עם בני משפחתו לארצות הברית

כתה ט' – יחסים – נתינה

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

והתיישב בניו יורק. בשנות השישים במסגרת לימודיו באוניברסיטת קולומביה, הפך קרליבך לטרובדור במתכנת דומה לזו שבה פעלו מוזיקאים רבים אחרים בארה"ב. הוא החל להסתובב באוניברסיטאות בכל רחבי ארצות הברית, איתר צעירים יהודיים והציע להם את תשובת היהדות ל"גל החדש" שמשך אחריו צעירים רבים. בסוף שנות השישים עלו רבים מתלמידיו לישראל והקימו יחד את היישוב "מבוא מודיעים" סמוך לעיר מודיעין. קרליבך עצמו הגיע ארצה לראשונה בשנת 1968, והתיישב אף הוא במקום.

יוסי בן יוחנן איש ירושלים

מופיע במשנה עם בן זוגו יוסי בן יעזר איש צרדה, הזוג הראשון מחמשת הזוגות שעמדו בראש הסנהדרין ושימשו בהנהגה. ראשון שימש אב בית דין והשני נשיא בתקופת המרד החשמונאי, (מאה שניה לפני הספירה)

רבי רפאל בירדוגו (1747-1821), מכנאס, מרוקו.

עוד בהיותו צעיר לימים יחסית, נמנה על חכמי העיר ונחשב לבולט שבהם, בשנות השלושים לחייו נבחר לכהן ברבנות עם אחיו רבי יקותיאל. פניות ושאלות בענייני הלכה, הופנו אליו מחכמי העיר ומחוצה לה. עסק במקרא ובתלמוד, בהלכה והפסיקה, בדרוש ובמוסר, בהגות ובקבלה, בלשון ובפיוט בכל תחום שעסק חיבר חיבורים. להלן רשימת חיבוריו שיצאו לאור: שו"ת משפטים ישרים (קראקאה תרנ"א), מי מנוחות (ירושלים תר"ס), מי מנוחות (ג'רבה תש"ב), תורת אמת (מכנאס תרצ"ט), שרביט הזהב (ירושלים תשל"ה), רב פנינים (כאזאבלנקה תשכ"ט).

רבי משה אלשיך, תורכיה (1507- ?)

נולד בתורכיה ועלה לארץ ישראל, התיישב בצפת. הוסמך ע"י רבי יוסף קארו ושימש בבית דינו. הוא היה שד"ר (שלוחא דרבנן, היינו שליח מטעם הקהילה לחו"ל לאיסוף כספים לטובת הישוב בצפת) והגיע לכמה קהילות במזרח. מדרשותיו על פרשת השבוע הורכבו פירושו המפורסמים לתנ"ך. תשובותיו הורצו לקהילות רבות במזרח. תלמידו בתורת הנגלה היה ר' חיים ויטאל (מי שהיה תלמידו של האר"י בתורת הנסתר). הוא נפטר אחרי שנת 1593.

הרמב"ם ר' משה בן מימון, (1138-1204)

נולד בספרד, משם נדדה משפחתו לצפון אפריקה, לארץ ישראל, ולבסוף למצרים, שם חי עד מותו. במצרים שימש כמנהיג הקהילה היהודית, וכרופא החצר של הסולטן המצרי. נחשב לפילוסוף ידוע ומקובל על הפילוסופים הנוצרים בימי הביניים, בזכות כתביו שהושפעו מהספרות היוונית הקלאסית (במיוחד מאריסטו). באישיותו שילב הרמב"ם גדולה בתורה, פעילות ציבורית ענפה, מומחיות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף מורשת – תרבות יהודית-ישראלית

רפואית והשכלה פילוסופית רחבה. בין ספריו: פירושו למשנה, ספר ההלכה "משנה תורה" שמכונה גם: הי"ד החזקה, וספר הפילוסופיה "מורה נבוכים".

פרופסור אליעזר יפה

נולד בשנת 1933 בקליבלנד, אוהיו בארה"ב, ועלה ארצה בשנת 1960. הוא למד סוציולוגיה, פסיכולוגיה וקרימינולוגיה וסיים את לימודי הדוקטורט שלו בעבודה סוציאלית באוניברסיטת קייס וסטון רזרב בקליבלנד, אוהיו. עם עלייתו ארצה היה בין מייסדי בית הספר לעבודה סוציאלית על שם פאול ברוואלד של האוניברסיטה העברית. מחקריו מתמקדים בעיקר בחקר מוסדות ללא כוונת רווח, שירותי רווחה לילדים, פילנתרופיה ועזרה עצמית בישראל עם דגש על הקשר בין המלכ"ר הממשל והנדבנות הפרטית. פרופ' יפה שימש כיועץ למשרד העבודה והרווחה ושירת בגופים ממלכתיים רבים בתחום הרווחה. הוא שימש כמנהל המחלקה לעבודה סוציאלית של עיריית ירושלים ומכהן בהתנדבות כיו"ר האגודה הישראלית להלוואות ללא ריבית. הוא פיתח אתר אינטרנט כדי להביא לשקיפות יותר של הארגונים הוולונטריים ופרסם יותר מ-14 ספרים ומאמרים רבים.

רות רבה הוא מדרש אגדה על ספר רות והוא חלק ממדרשי רבה על חמשת חומשי תורה וחמשת המגילות.

ספרא הוא מדרש תנאים על ספר ויקרא..

בנימין זאב הרצל

נולד בבודפשט, בירת הונגריה. הרצל היה עיתונאי ובמסגרת תפקידו זה הוא כתב על פרשת דרייפוס. פרשה זו גרמה להרצל לחשוב מחדש על יהדותו, להכיר באנטישמיות ובקושי שיש ליהודים הגרים בקרב הגויים. הרצל הגיע למסקנה שיש רק פתרון אחד לבעיה של היהודים בעולם - לקבץ את היהודים מהגלות ולהקים מדינה לעם היהודי בארץ ישראל. הוא הקים את התנועה הציונית שבה פעלו יהודים שתמכו ברעיון החזרה לציון וכינס את הקונגרס הציוני הראשון. הרצל ביקר בישראל ואף נפגש עם מנהיגים רבים בעולם כדי לנסות לשכנע אותם לתמוך ברעיונותיו, הוא סחף רבים ברעיונותיו, אך לא זכה לראות את חלומו מתגשם.

רחל (בלובשטיין) (1890-1931)

עלתה לארץ ישראל ב-1909 הייתה מן הדמויות המרכזיות של דור החלוצים בעליה השנייה. הייתה חברת קיבוץ דגניה. נאלצה לעזוב את הקיבוץ בגלל מחלתה. נפטרה משחפת ונקברה ליד הכינרת שכה אהבה. דמותה, סיפור חייה ושירתה הפכו להיות חלק מהווייתם של הדורות שחיו אחריה.